

การศึกษาแนวพุทธศาสตร์

การศึกษาแนวพุทธศาสตร์ (Buddhistic Science-Based Education) หมายถึง การศึกษาระบบหนึ่งซึ่งจัดขึ้นโดยมีความรู้ทางพุทธศาสนาและพุทธปรัชญาเป็นฐาน ทั้งด้านปรัชญาการศึกษา การบริหารจัดการศึกษา โรงเรียน ครูและนักเรียน รวมทั้งหลักสูตร การเรียนการสอนและกิจกรรมการศึกษาต่าง ๆ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ให้นิยามว่า “การศึกษาแนวพุทธ คือ รั้วความจริงของธรรมดา แล้วพัฒนาคนบนฐานของธรรมชาติ”

พระเทพดิลก (ระแบบ วิฑูยาโณ) กล่าวว่า “กรอบของการศึกษาตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นในด้านผลจะต้องเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกันทั้งด้านความรู้และความประพฤติ อันเป็นการสะท้อนจากสิ่งที่ได้เรียนรู้มาซึ่งยุติด้วยไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ลดละปัญหา มานะทิฐิมามากบ้างน้อยบ้าง...”¹

นิยาม “การศึกษา”

นักการศึกษาทั้งไทยและเทศให้นิยามคำ “การศึกษา” ไว้แล้วจำนวนมาก และมีความแตกต่างกันหลากหลายทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่า นิยามนั้นอิงปรัชญาการศึกษากลุ่มใด สำหรับการศึกษาในปัจจุบันฝ่ายตะวันตกหลายประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาถือเอาปรัชญาการศึกษาลัทธิปฏิบัติ

นิยมเป็นแนวทางและเป็นหางเลื้อเพื่อนำพาการศึกษาไปสู่จุดมุ่งหมาย ประเทศไทยก็เคยประกาศว่าต้องการให้ปรัชญาการศึกษาลัทธินี้เช่นกัน ปรัชญาการศึกษาลัทธิปฏิบัตินิยมให้นิยามการศึกษาว่า **การศึกษาคือความเจริญงอกงาม** วิทยาลัยวิชาการศึกษา² ยึดถือเอามาเป็นคำขวัญ (ปรัชญา) ของวิทยาลัยและวิทยาลัยแห่งนี้ได้เจริญงอกงามก้าวหน้ามาเป็นมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒในปัจจุบัน

ศาสตราจารย์บุญถึง แน่นหนา เขียนไว้ในเรื่อง “วิทยาลัยวิชาการศึกษา” ตีพิมพ์ในสารานุกรมศึกษาศาสตร์ ฉบับที่ 2 ว่า “...ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ได้เสนอต่อสภาวิทยาลัยวิชาการศึกษาและสภาฯ อนุญาตให้ใช้ได้ทันทีคือ ปรัชญาของวิทยาลัยได้แก่ **การศึกษาคือความเจริญงอกงาม** ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Education is growth. และตรงกับภาษาบาลีว่า ศึกษา วิรุฬฺหิ สมฺปตฺตา สำหรับภาษาบาลีนั้น ศาสตราจารย์ คุณบวรจวบ พันธุ์เมธา เป็นผู้กำหนดให้ ...ความเจริญงอกงามที่ว่านี้เป็นการเจริญงอกงามอย่างได้สัดส่วน เหมาะกับกาลเทศะทั้งทางด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม”

คำว่า เจริญงอกงาม เน้นไปทั้งสิ้นด้าน คือ ด้านร่างกาย (physical growth) ด้านสติปัญญา (mental growth) ด้านอารมณ์ (emotional growth) และด้านสังคม (social growth) และใช้คำ growth ซึ่งศัพท์บัญญัติการศึกษา แปลว่า ความเจริญเติบโต³

¹ ธรรมบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสุชีพ ปุญญานุภาพ (หน้า 84)

² ก่อตั้งตามพระราชบัญญัติวิทยาลัยวิชาการศึกษา พุทธศักราช 2497.

³ ศัพท์บัญญัติการศึกษา ฉบับกรมวิชาการ (หน้า 162)

ส่วน The Advanced Learner's Dictionary of Current English ให้ความหมาย growth ไว้ว่า **เป็นกระบวนการของการเจริญเติบโต และการพัฒนา**⁴ คำว่า **การพัฒนา** หรือ **พัฒนาการ** ซึ่งตรงกับคำภาษาอังกฤษ development นั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 หน้า 779 ว่า “พัฒนาการ น. การทำความเจริญ การเปลี่ยนแปลง ในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางดี”

สิ่งที่น่าสนใจมากก็คือ นิยามการศึกษาดังกล่าวนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) ขณะดำรงสมณศักดิ์พระธรรมปิฎก ได้ให้ข้อคิดและความเห็นในโอกาสที่อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น นำคณะเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษารูปแบบใหม่ไปนมัสการปรึกษาที่วัดญาณเวศกวัน เมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2546 และมูลนิธิพุทธธรรมะ⁵ ได้นำมาพิมพ์เผยแพร่ พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่ “...เราเอาความจริงของธรรมดานี้แหละมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนามนุษย์ก็เรียกว่า **การศึกษา** การศึกษาเป็นระบบที่ต้องพัฒนาไปด้วยกัน 3 อย่าง เรียกว่า **ไตรสิกขา** คือ

1. การพัฒนาในด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เรียกว่า **ศีล**
2. การพัฒนาด้านเจตจำนงลงไปถึงคุณสมบัติในจิตใจก็เป็น **สมาธิ**
3. การพัฒนาด้าน **ปัญญา** ความรู้ความเข้าใจ การรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และสามารถแยกแยะวิเคราะห์สืบสาวหาเหตุปัจจัยอะไรต่างๆ”

แต่พอถึงคราวที่จะต้องประเมินผลว่าการจัดการศึกษาได้ผลดีเพียงไรหรือไม่ท่านใช้คำว่า ภาวนา⁶ โดยกล่าวว่า “แต่พอวัดผล แยกเป็น 4 คือ แยกเป็นภาวนา 4 เพราะตอนแยกนี้ ไม่ใช่ตอนทำงานแล้ว แต่ต้องการความชัดเจนว่าด้านไหนไปได้แค่ไหน จึงแยกเป็น

1. กายภาวนา การพัฒนาด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นกายภาพ หรือทางวัตถุ

2. สีลภาวนา การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้านเพื่อนมนุษย์ รวมทั้งสัตว์ทั้งหลายอื่นด้วย

3. จิตภาวนา การพัฒนาด้านจิตใจที่อาศัยสมาธิเป็นตัวแกนในการฝึก และมีบทบาทออกมาทางเจตจำนง

4. ปัญญาภาวนา การพัฒนาด้านปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ คิดได้ หยั่งเห็น“

ท่านชี้ให้เห็นว่า ทั้งสี่ประการนี้ ความคิดตะวันตกกับความคิดทางพุทธศาสนามีส่วนเหมือนกันและต่างกันอย่างไร ท่านกล่าวว่า “เรื่องนี้แปลกมากที่เรามาเจอภายหลังว่าของฝรั่งมี 4 อย่าง ของพระพุทธศาสนาก็มี 4 และว่ามาตั้งสองพันปีแล้ว พอมาเจอก็ตรงกันเลย แต่ขอบเขตไม่เท่ากัน”⁷

ผู้เขียนขอให้นิยามคำ “การศึกษา” ว่า “**การศึกษาคือกระบวนการอย่างหนึ่งซึ่งสร้างคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์**” ซึ่งได้เขียนไว้ละเอียดแล้วในเรื่อง “คนกับการศึกษา” เป็นความคิดเกี่ยวกับการศึกษาแนวพุทธศาสตร์ ดีพิมพ์ใน **สารานุกรมศึกษาศาสตร์** ฉบับนี้ หน้า 69-77 ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวเสมอว่า “การศึกษาที่ถูกต้องจะทำให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จะต้องทำให้ได้ 3 อย่าง คือ

⁴ the process of growing and developing (หน้า 553)

⁵ **สู่การศึกษาแนวพุทธ** (หน้า 17 - 18)

⁶ ภาวนา แปลว่า ทำให้มีขึ้น เป็นขึ้น, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษ development

⁷ ล.ด. (หน้า 19 - 20)

1. มีสติปัญญาขั้นพื้นฐานพอตัว
2. มีความรู้เรื่องวิชาชีพและอาชีพพอตัวปฏิบัติได้
3. มีมนุษยธรรมหรือมีความเป็นมนุษย์อย่างถูกต้องพอตัว”⁸

ปรัชญาการศึกษา

การศึกษาแนวพุทธศาสตร์ตั้งอยู่บนฐานปรัชญาพุทธศาสนานิยม คนไทยกว่าร้อยละ 94 เป็นพุทธศาสนิก จึงดำรงชีวิตตามแบบวิถีไทย ส่วนอีกประมาณร้อยละ 6 เป็นศาสนิกของศาสนาอื่นๆ สังคมไทยยอมรับศาสนาทุก ๆ ศาสนาเท่าเทียมกัน ดังนั้นปรัชญาการศึกษาไทยจึงน่าจะกำหนดไว้เป็นกลางๆ (เพื่อให้ศาสนิกของทุกศาสนาใช้ร่วมกันได้) ว่า **ปรัชญาการศึกษาไทยเป็นปรัชญาการศึกษาศาสนานิยม** เขตพื้นที่การศึกษาใดมีประชากรนับถือศาสนาใดมากให้จัดการศึกษาตามแนวทางของศาสนานั้น เพราะศาสนาทุกศาสนาต้องการสอนคนให้เป็นคนดีทั้งนั้น (ทุกเขตพื้นที่การศึกษาควรจัดให้มีการสำมะโนประชากรอีกครั้งเพื่อให้ทราบแน่ชัดว่า มีประชากรมากน้อยเท่าใด นับถือศาสนาอะไรบ้าง และมีปริมาณเท่าไร ประกอบอาชีพอะไร ฯลฯ เป็นต้น) สำหรับเขตพื้นที่การศึกษาที่มี **พุทธศาสนิก** มากก็ **ใช้ปรัชญาการศึกษาพุทธศาสนานิยม** (ปรัชญานี้อาจจะถือได้ว่าเป็นปรัชญาเพื่อชีวิตแนวหนึ่ง)

การนำพุทธศาสตร์มาประยุกต์ใช้กำหนดปรัชญาการศึกษา

1. **ชื่อปรัชญาการศึกษา**
ชื่อภาษาไทย - ปรัชญาการศึกษาสาขาพุทธศาสนานิยม
ชื่อภาษาอังกฤษ - Buddhistic Philosophy of Education หรือใช้ชื่อสั้น ๆ ว่า Buddhistic

2. **ผู้กำหนดและประกาศใช้ปรัชญาการศึกษา** ได้แก่ หน่วยงานที่รับผิดชอบการจัดและบริหารการศึกษา คือ **กระทรวงศึกษาธิการ** เพราะประเทศไทยยังบริหารราชการและจัดการศึกษาแบบโยงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางอยู่ ยังไม่ได้กระจายอำนาจอย่างแท้จริง

3. **นิยาม “การศึกษา”** - การศึกษา คือ กระบวนการอย่างหนึ่งซึ่งสร้างคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

4. ความมุ่งหมายของการศึกษา

- ก. ให้รู้จักตนเอง
- ข. ให้เกิดความรู้และความสามารถที่จะคิดเป็น ทำเป็น
- ค. ให้เกิดคุณธรรม และศีลธรรมขั้นในใจ

5. **หลักในการจัดการศึกษา**-ใช้อุดมการณ์ประชาธิปไตย หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **น้ำใจประชาธิปไตย** คือ

- ก. คารวธรรม
- ข. สัมคีตธรรม
- ค. ปัญญาธรรม

6. **เป้าหมายของการศึกษา** เป้าหมายของการศึกษาก็คือ เป้าหมายของชีวิต เป้าหมายของการศึกษาที่ดีคือ ต้องการให้ชีวิตปราศจากทุกข์ ชีวิตที่ปราศจากทุกข์ คือ ชีวิตที่มีอิสรภาพ

7. **เนื้อหาของการศึกษา** เนื้อหาที่มีส่วนที่สำคัญ 2 ส่วน คือ

- ก. ส่วนที่สร้างกำลังคน
- ข. ส่วนที่สร้างความเป็นคน

8. **แนวคิดทางการศึกษา** ปรัชญาการศึกษาพุทธศาสนานิยมมีพุทธปรัชญาเป็นแม่บทหรือเป็นฐาน โดยการบริหารจัดการให้ได้ดังต่อไปนี้

- ก. นักเรียนต้องเป็นผู้ที่มีโยนิโสมนสิการ
- ข. ครูต้องเป็นกัลยาณมิตร
- ค. หลักสูตร มี 2 ส่วน

⁸ ธรรมะสำหรับครู (หน้า 47)

(1) ให้ความรู้ความสามารถที่จะไปประกอบสัมมาชีพได้

(2) สร้างความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ง. งานสอน สอนให้เป็นคนดีตามหลักพุทธศาสนา คือ ทำดี พูดดี คิดดี คบคนดี และไปสู่สถานที่ที่ดี

จ. นโยบายทางสังคม พัฒนาตนเองให้มีความรู้ และเป็นคนดีมีคุณธรรมตามหลักพุทธศาสนา สามารถประกอบสัมมาชีพได้

ฉ. โรงเรียน - จัดให้เป็นโรงเรียนวิถีพุทธ

อนึ่ง **พุทธปรัชญา** มีเนื้อหาละเอียดกว้างขวางมาก ในที่นี้ขอนำมาเพียง **พุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท** เท่านั้น นายสมักร บุราวาส ราชบัณฑิตด้านปรัชญาท่านหนึ่งซึ่งมีงานเขียนค่อนข้างมากเขียนไว้ในหนังสือ **พัฒนาการแห่งพุทธปรัชญา** ตอนหนึ่งว่า “พุทธปรัชญาเถรวาทมีแนวอย่างกว้างๆ ว่าสรรพสิ่งทั้งปวงมีอยู่เป็นนามรูปซึ่งเป็นส่วนรูปธรรมและส่วนนามธรรมอันติดกันมาแบ่งแยกไม่ได้ นามรูปอันเป็นมนุษย์ประกอบด้วยขัน्ह้า หรือส่วนประกอบห้าประการ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ เป็นปรากฏการณ์ส่วนจิต หรือ มโน ขัน्ह 5 ประการนี้เป็นอนิจจัง และผ่านการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่เกิดเจริญ เสื่อม ไปสู่มรณภาพ แล้วก็เวียนเกิดอยู่เช่นเดิมอีก ข้อนี้ทำให้เราประสบทุกข์อยู่เรื่อยๆ ไป อีกประการหนึ่งคนเรามักถือขัน्हห้านี้เป็นตัวตน ซึ่งมัน

หาเป็นไม่ เพราะขัน्हห้าแต่ละอย่างเปลี่ยนแปลงได้ จึงมิได้มีลักษณะคงที่อันอาจถือได้ว่าเป็นตัวตน อนึ่งขัน्हห้ามีความเกี่ยวข้องกับสิ่งนอกกาย เช่น รูป ฟิ่งอาหารหล่อเลี้ยง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ฟิ่งสิ่งนอกกายที่สัมผัสกับอายตนะต่างๆ จึงไม่อาจถือได้ว่าเป็นตัวตนอันโดดเดี่ยว เป็นเอกในตัวเอง และไม่ฟิ่งสิ่งใดในความเป็นอยู่...

พุทธปรัชญาเถรวาทเฟื่องตรงที่ความทุกข์ซึ่งเป็นจิตศาสตร์ โดยสอนว่า ความทุกข์เป็นข้อเท็จจริงที่มีอยู่และใคร่หาทางออกหลีกเลี่ยงกันให้พ้นความทุกข์นั้น พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้แสวงหาปัญญาโดยผ่านทางศีลและสมาธิ ในการนี้ต้องผ่านกรรมต่างๆ มา อันได้แก่ การกระทำตามอริยมรรคแปดประการ ครั้นแล้วจิตของคนเราจึงจะเกิดวิมุตติ สิ้นอาสวะและประสบนิพพานอันเป็นการหมดทุกข์สิ้นเชิง”

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรค์ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ **สู่การศึกษาแนวพุทธ** เป็นการเตือนสติผู้คนในสังคมไทยไว้ว่า “สังคมไทยรับพระพุทธศาสนาเข้ามาแล้วเราก็พยายามนำสังคมไปในวิถีแห่งพระพุทธศาสนา แต่เราทำได้แค่ระดับจิตใจ ได้วัฒนธรรมแห่งเมตตาซึ่งเราควรจะมีใจ แต่ในด้านวัฒนธรรมทางปัญญาแม้แต่ความใฝ่รู้ใฝ่แสวงหาปัญญานั้น เราอ่อนเหลือเกิน

ทำไมนะ ทั้งๆ ที่พระพุทธศาสนาเน้นเรื่องปัญญา แต่ทำไมสังคมไทยจึงอ่อนนงก์ในเรื่องการแสวงหาปัญญา...”

วรวิทย์ วตินสรการ

บรรณานุกรม

- บุญถึง แน่นหนา. “วิทยาลัยวิชาการศึกษา,” **สารานุกรมศึกษาศาสตร์**. ฉบับที่ 2 เดือนตุลาคม – ธันวาคม 2528.
- พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2533.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรค์ ปยุตโต). **รู้การศึกษาแนวพุทธ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2548.
- ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. **ศัพท์บัญญัติการศึกษา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2544.
- พุทธทาสภิกขุ. **ธรรมะสำหรับครู**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2529.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2546.
- วรวิทย์ วศินสรากร. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา**. กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา, 2544.
- สมัคร บุราวาส. **พัฒนาการแห่งพุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา, 2513.
- สาโรช บัวศรี. “การศึกษา,” **สารานุกรมศึกษาศาสตร์**. ฉบับที่ 1 เดือน กรกฎาคม – สิงหาคม, 2528.
- องค์การพุทธศาสนาสัมพันธ์แห่งโลก. **ธรรมบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสุชีพ ปุญญานุภาพ** ณ ฌาปนสถานวัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2543.
- Hornby, A.S. & Others. **The Advanced Learner’s Dictionary of Current English**. London : Oxford University Press, 1958.